

EYÜP'ÜN ŞEHİR KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

*İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araşt. Enst., Türk Sanatı Ana Bilim Dalı
Araştırma Görevlisi. 1972 İstanbul doğumlu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da
tamamladı. Atatürk Üniv. Edeb. Fak. Sanat Tarihi bölümünü bitirdi.
Çalışmalarını semt tarihleri üzerine yoğunlaştıran Göncüoğlu'nun çeşitli
periyotlarda yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.*

Bugün, İstanbul'un dini ziyaret yeri olarak Eyüp, Bilhassa Ramazan ayı ve yaz günlerinde yoğun bir ziyaretçi kitesine sahiptir. Fethin ilk dönemlerinden itibaren Eyüp el Ensari'nin kabrinin bulunmasıyla başlayan ve bugüne kadar uzanan bu özelliğiyle İstanbul tarihinde bir önem arz eder.

Tarihi Yarımada'nın sur dışında kalan Eyüp Semt'i'nin sahip olduğu bu özellik Osmanlı dönemiyle başlamış değildir. İstanbul'da Osmanlı döneminde yoğun bir yapılaşmaya sahip olan Eyüp semtinde Bizans döneminde de bazı yapıların var olduğu bilinir.

En önemli yapı semte adını da veren Kosmas Damian Manastır'dır. (semt Kosmidion adıyla anılırdı) 5. Yüzyılda kurulan ve bu iki azizin röliklerinin getirildiği manastır. İstanbul'un en önemli ziyaret yerlerinden biri olmuştur. Aslen Arap Ortodoks olan azizler hekimlik yapıyorlardı. Hastalarına karşılıksız bakan bu hekimlerin "Anagroï" şeklinde de anılıyorlardı. Karşılıksız hizmet veren anlamındaki bu kelime manastırın adı olarak da bazı kaynaklarda geçer.

5. Yüzyılda kurulan manastırın yüksek duvarlarla çevrili bir arazinin içerisinde bir çok yapıdan oluşan bir külliye şeklinde idi. Sur dışında olan yapılar defalarca tahrip olmuş ve yeniden inşa edilmişlerdir. Son büyük tamirlerden biri 11. Yüzyılda gerçekleşmiştir. 14.-15. Yüzyıldaki kaynaklarda hala bahsedilen manastır son İstanbul kuşatmasında tahrip olmuş olmalıdır. Osmanlı döneminde bir başka Arap kökenli sahabenin adıyla meşhur olan semtte Bizans dönemi kutsal alan düşüncesi kısmen devam etmiştir. Uzun bir süre Güneydeki kutsal topraklara giden Rus

hacıların ilk önemli ziyaret yeri olarak dikkati çeken bu bölge Osmanlı dönemi'nin ilk yıllarında da bu özelliğini bu bakımdan korumuştur.

Bu arada şu unutulmamalıdır ki; Semtte bulunan diğer Bizans yapıları ile ilgili kaynaklarda bahsedilen isimlere şüphe ile yaklaşmak gereklidir. Genellikle Osmanlı dönemi boyunca sur dışındaki tüm saha yer yer Terkoz'a kadar uzanan saha Eyüp olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle Eyüp'te olduğu belirtilen kilise ve manastırlar çok geniş bir alanda aranmalıdır.

Tarihi yarımada'nın hemen dışında bir Kudüs, Aynoroz ve mukaddes topraklar niteliğinde ama onlar kadar üstün olmamakla beraber. Önemli bir kutsiyet merkezi olması İstanbul Şehri'ne büyük bir önem katmaktaydı. Bizans'tan beri süre gelen bu özelliği ile kutsal şehirler dışında bu öneme sahip bir dünya şehirden söz etmemiz çok çok sınırlıdır.

Bugün bile sahabe kabirlerinin sayısı ve önemi bakımından İslam şehirleri içerisinde İstanbul ayrıcalıklı şehirlerden biri olmakla beraber Eyüp bunun kutsiyet merkezi olarak görülmektedir.

Ortodoks hacıların geçiş güzergahlarından İstanbul Şehri'nin önemli bir

Resim 1: İdris Köşkü tepesinden Eyüp ve Haliç. Kartpostal. Eyüp Beld Arşivinden

* Eyüp ve çevresi ile ilgili sözlü tarih çalışmalarımıza katkılarından dolayı Orhan Erdenen'e teşekkürlerimi sunarım.

Resim 2: Eyüp'ün
1900'lü yılların başı.
Kartpostal. Eyüp Beld
Arşivinden

noktası olarak Eyüp dikkati çekerken aynı şeyi Müslüman hacılar içinde görmekteyiz. Sur içinde ikamet eden hacıların ilk hac seferinin buradan başlaması yanında İslam coğrafyasında bilhassa Orta Asya ve Hindistan Coğrafyası'ndan gelen hacıların deniz ve kara yollarından İstanbul'a ulaştıklarında buradan Kudüs yoluna gitmeden ilk ziyaret Eyüp'e yapılmaktadır. Kudüs'te haremî şerifte gerçekleştirilen ihram giyme ve oradan mukaddes topraklara uzanan hac görevinin ilk adımı olarak Eyüp Sultan'da başlatmaları gözden kaçırılmayacak bir önem arz eder.

Kaşkar bölgesinden gelen bir hacı Kefe Limanı'ndan Karadeniz yolu ile İstanbul'a ulaştığında Üsküdar Kaşkari

ve Özbekler Tekkesi'ne uğruyor. Burada bir süre ikame ediyor ve ilk hac ziyaretini Eyüp Sultan'da başlatıyor. Hindistan'dan veya Afganistan'dan yola çıkan hacı kafillesi İran üzerinden veya Irak coğrafyası'ndan kara yolu ile Anadolu'yu ziyaret ede ede veya da yine deniz yolu ile İstanbul'a, Aksaray'daki Hindular Tekkesi'ne bağlı olduğu meşrep, tarik veya postuna göre Afganiler Tekkesi'ne uğruyor oradan da Eyüp Sultan'la haccını başlatıyor.

Eyüp Sultan'ın sahip olduğu bu dini misyonu veya bir değişik ifadeyle kutsiyeti İstanbul'un her yönüyle de bir merkez olarak görülerek kabul edilmesindeki önemli payı kadar. Bunun getirdiği kültürel, ilmi ve iktisadi getiri-

Resim 3-4: Eyüp 2006.
Ali İhsan Gülcü. Eyüp
Beld Arşivinden

Resim 5: Eyüp ve Haliç
1900'lü yılların başı.
Kartpostal. Eyüp Beld
Arşivinden

si ve hareketliliği daha tam anlamıyla çağdaş tarihçilerimiz tarafından ortaya konulabilmiş değildir. Hala incelenmeye ve belgelenmeye hazır beklemektedir.

Eğer bugün Ramazan Ayı olarak İstanbul bilhassa Eyüp; İslam dünyasını kapsayacak nitelikte bu vecibeyi yerine getirmeye yönelik bir girişimi olsa cevapsız kalmayacağı gibi; geçmiş yüzyılların birikimi karşısında cevapsız kalmayacağı görülecektir.

Öte yandan Eyüp İstanbul'un kutsiyetindeki önemi yanında İstanbul'un yani tarihi yarımada'nın atmosfer değişimlerini yani mevsimleri izlediği bir yerdi. Eyüp coğrafyası ve Eyüp Sultan tarihinde hep bir leylekleriyle anılmış ve bunlara kutsiyetler yüklenilmiştir. Doğrudur da. Leylek sürüleri İstanbul coğrafyası üzerinden bahar mevsimlerinde sonbahar ve ilkbahar da olmak üzere iki defa göç yolu olarak kullanırlar. Ve bu da Eyüp Sultan vadisi ve tepelerini kullanırlar. Neden diyecek olursak. Eyüp ilçemizin merkezinde bugün artık mevcut olmayan iki dere yatağı vardı. Piyer Loti Tepesi'nin arka-

sından Rami'den gelen dere bugün ana cadde olan güzergah üzerinden halen beş yüzyıldır çiçekçilik yapan bahçelerin önünden

Feshane tarafından Haliç'e akar. Bu derenin Piyer Loti Tepesi eteklerine denk gelen bugünkü çarşı içerisinde ayrılan kolu teleferik noktasından yine Haliç'e dökülür. Karşı kıyılardan yine Haliç'e akan ufaklı büyüklü su kaynakları ve küçük ölçekli dereler den ayrı Alibeyköy ve Kağıthane Dereleri'nin Haliç üzerinde oluşturdukları tatlı su buharını destekleyen Çatalca yarımadasından gelen rüzgarla oluşan hortumla leylek sürüleri konakladıkları tatlı su kaynaklarından uçacakları mevkie doğru havalandıklarında bu su buharı ve hava akımına kendilerini bırakarak yukarıya doğru fazla güç sarf etmeden havalanmaktaydılar. Bu havalanmalar sırasında daireler çizerek yükseldiklerinden halk arasında Eyüp Sultan'ı ziyaret ettikleri kabul edilirdi. Bu ziyaretler İstanbullular için mevsimlerinde habercisi idi.

Eyüp vadisi üzerindeki bu hava değişimlerinin İstanbul sur içine etkisinin

Resim 6: Eyüp'ün meşhür leyleği. 1900'lü yıllar. Eyüp Beld Arşivinden

en belirgin göstergesi olarak yakın tarihlere kadar İstanbul ile ilgili hava durumu ve tahmin istasyonunun Ok Meydanı olarak kullanılmış olması önemlidir.

Eyüp, İstanbullular için sadece bir dini ziyaret yeri değildi. Aynı zamanda bir eğlence ve kültür merkezi niteliğindedeydi de. Baharın gelmesi ile birlikte; tabiatın canlanmasıyla sur içi İstanbullular da bir hareketlenme başlar ve adeta mesire alanlarına akın edilirdi. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Boğaziçi'nin mesire alanlarına rağbet artmasına rağmen Haliç mesireleri hiç önemini kaybetmemiştir. Haliç'teki mesire alanlarına gidiş ve gelişlerde uğranması zorunlu olan bir pink noktası niteliği taşımaktaydı. İstanbul halkının en çok rağbet ettiği mesire alanlarının başında gelen Sa'dabad Mesire alanlarına bilhassa ilkbahar aylarında İstanbul'un eğlence merkezi haline geliyordu. Düğünlerin, sübyan mekteplerin pikniklerinin de yapıldığı Kağıthane mesirelerindeki bu eğlencelerin bazı zamanlar haftalarca sürdüğü de bilinmektedir. Bu mesirelere gidiş ve dönüşlerde Eyüp hep hareketliliği yaşa-

maktaydı. İstanbulluların ilkbaharla beraber bu mesire alanlarına hareketleri ilk Eba Eyüp el Ensari hazretlerine ziyaretle başlardı.

Buradan mesire alanlarına gidiş gelişlerde götürecekleri bütün nevaleleri Eyüp'ten karşılardı. Evlerden götürülen zeytinyağlı ve kuru hazırlanmış yiyecekler dışında içecekler, yoğurt, kaymak, dondurma v.s. gibi süt ürünleri, ekmek, pişirilmiş et¹ ve ihtiyaç olan toprak kap kaçak buradan karşılandığı gibi; çocukların ve büyüklerin eğlencesi oyuncaklarda İstanbullular için ayrı bir renkti. Eyüp oyuncakçılığı diye tarihte yerine alan bu özelliği ile Eyüp Cumhuriyetin ilk yarısına kadar ki dönemin çocuk dünyası için önemli bir yer teşkil etmekteydi. 18. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurun Lale Devri eğlence hayatının Eyüp ve çevresinde teşekkül ettiğini söylememiz fazla bir abartı olmayacaktır. Haliç mesire alanların da yaşanan sosyal ve siyasi tarihin Eyüp'ten ayrı düşünülmesi söz konusu olmamalıdır. Çünkü coğrafi ilişkiler bu zorunluluğu taşımaktadır.

I. Leon dönemi'nde (457-465) bu-

¹ İstanbul şehir kültüründe, mangal anlayışı bulunmamaktaydı. Mesire alanlarında asla mangal yakılmasına izin verilmediği gibi böyle bir gelenekte bulunmamaktaydı. Mesire alanlarındaki sofralarda meyve ve sebzeler alırlıklı olmak üzere, zeytinyağlılar, tatlılar, pişirilerek getirilmiş soğuk yiyecekler bulunurdu. Mesire alanında mısırçılar dışında pişirilerek herhangi bir şey yeme anlayışı mevcut değildi.

Resim 7: Kılıç kuşanma merasimi. Sultan Reşat. Kartpostal. Eyüp Beld Arşivinden.

günkü Otakçılar Camii civarında küçük bir saray (Mamas/ Ayios Sarayı) yakınında bir manastırdan bahsedilmektedir.² Bu manastırın bir özelliği de bugün tartışma mevzuda olsa bir kültürel geleneğin ilk oluştuğu yer olarak yerini almaktadır. Doğu Roma (Bizans) imparatorlarının kılıç kuşanma geleneğini bir dönem yaşattıkları bilinmektedir. Bu küçük yazlık sarayın yakınındaki bu manastırda kılıç kuşanma törenleri yapılmaktaydı. Osmanlı saltanat geleneği padişahın tahta oturması sonrası Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşanması kılıç alayı geleneği yani halka teşrifi Eyüp tarihinde önemli bir yer tutar. Deniz yolu ile Eyüp'e padişahın gelişi ve kılıç kuşanmadan sonra kara yolu ile Edirnekapısı'ndan saraya kadar ki olan tören İstanbullu için yeni bir dönemin başlangıcı idi. Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmed'e Eba Eyüb el Ensari hazretlerinin türbesinde kılıç kuşandırmasıyla başlayan adet saltanatın kaldırılışına kadar Eyüp; padişahların res-

miyetlerini ilk ifade ettikleri ve tahta oturduktan itibaren halkın huzuruna ilk çıkışlarının yeri idi.³

Eyüb Havass-ı Refia dediğimiz surdışı Eyüp bölgesi Çatalca'dan Trakya Vize'ye kadar ki bir coğrafi parçayı kapsamaktaydı. Doğu Roma döneminden, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin yakın bir dönemine değin bu coğrafi sınırların merkezi olan bugünkü Eyüp yerleşimi; sur içinin mesire, eğlence ve kültürel bir nefes alış yeri olduğu gibi, İstanbul'un ihtiyacı olan gıda ve yakacak ihtiyacını da karşılamaktaydı. 20. yüzyılın başında da İstanbul'un 1914 yılında üretime geçen Silahtarağa Termik Santrali ve daha sonraları buna bağlı olarak gelişen İstanbul'un Karadeniz bölgesindeki kömür ocaklarından yararlanmak üzere Kağıthane ile Mezkur Ağaçlı Mevkii arasında tesis edilen Halic Karadeniz demiryolu⁴ sanayi tarihimize önemli bir yer teşkil etmektedir. İstanbullunun tükettiği önemli bir gıda ihtiyacını olan etin sağlanması için

² Dr. Mordtmann, *Esquisse Topographique de Constantinople, Lille 1892, 44, 73.*; Sinan Genim, 15. 16. *Yüzyıllarda Seyreyle Gözüm Eyüp'ü, I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, İstanbul 1999, 144.*

³ Bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara 1988, 189-200*; Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", *Eyüp; Dün / Bugün Sempozyumu - 11-12 Aralık 1993, İstanbul 1994, 50-61.*

⁴ Yayına Hazırlayan: Emre Dölen-Mert Sandalcı, *Kağıthane-Kemerburgaz-Ağaçlı-Çiftalan Demiryolu (1914-1916), İstanbul (1999).*

Resim 8: Sultan Reşat Culus yolunda ilerleyor. Kartpostal. Eyüp Beld Arşivinden

oluşturulan Saya Ocağı⁵, bir Yeniçeri Teşkilatı olmasına rağmen 1908 yılına kadar varlığını takip edebildiğimiz teşkilat İstanbul'un et ihtiyacını karşılamaktaydı. Bugün Alibeyköy ve Küçükköy bölgesinde kalan bu çiftlikler İstanbul'un et ihtiyacını sağlayan hayvan yetiştiriciliği ve mandıracılığı yanında tarım alanları ile de dikkat çekiciydi. Sütlüce Mezbahanesi'nin kuruluş yerinin tercih edilmesinin nedeni bu teşkilatın Eyüp Çevresinde bulunmasından dolayıdır. Eyüp ve çevresinin mandıra, ahırlar ve çiftliklerle dolu olması süt ve süt ürünlerinin merkezi haline gelmişti. Önce Rum çiftçilerin, daha sonra Bulgar sütçülerin ve sonrasında Arnavut dondurmacı, pazarcı ve tatlıcılarının buralarda iskanı ve faaliyet göstermeleri tarihi kültürel zenginliğin oluşması yanında, mesleklerin farklı ırklara ve kültürlerle aktarılması ve gelişimi Eyüp merkezinde çok lirik bir şekilde izleyebiliyoruz⁶. Yakın tarihimize kadar ki şahsın 1980'li yılların sonuna kadar alışveriş yapmışımdır suriçi ve

Boğaziçi yerleşimlerine at arabaları ile Alibeyköy ve Kemerburgaz'dan gelen Arnavut pazarcılar yaş meyve ve sebze satışı yaparlardı. Bedreddin Dalan Yıkımlarına kadar mevcudiyetlerini sürdüren Ayvansaray ve Yavedud Mahalleleri'nin Haliç kıyılarında yer alan dakik (un) fabrikaları⁷, Feshane, Bahariye İplik Fabrikası, Çatalya ve Trakya ormanlarından gelen ve İstanbul'un büyük ölçüde odun ihtiyacını karşılayan odun depoları yanında, Alibeyköy ve Kağıthane Dereleri'nin alüvyonlarından faydalanan tuğla - kiremit harman ve fırınları Suriçi İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması dışında Osmanlı coğrafyasına hitap eden bir Eyüp'le karşımıza çıkmaktaydı.

Alibeyköy ve Kağıthane Dereleri'nin alüvyonlarından faydalanan tuğla - kiremit harman ve fırınları kendileri için gerekli balçıkları bu derelerden çıkarılarak Haliç'in tatlı su dere ağzlarının toprak dolgularla kaplanmasını engellenmiş oldukları gibi hem de derelerin ıslahı sağlıyorlardı. Öyle ki Eyüp'ün

⁵ "Saya Ocağı", 28-30 Mayıs 1999, III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, Şubat 2000, sayfa 122-130.

⁶ İstanbul Bulgarları iki kola ayrılmıştır. Sütçüler ve Bahçıvanlar. Eyüp civarında faaliyet gösteren hayvancılık ve hayvan ürünleri ile uğraşan Bulgarlara Sütçüler olarak tanımlamışlardır.

⁷ "Yâ Vedûd Eyüp Sultan İlçesi'nin Yok Edilen Tarihi Bir Mahallesinin Dünü ve Bugünü", 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler, Kasım 1998, sayfa 190-202.

Resim 9: Mihrişah Valide Sultan İmaretî, Sebîlî, Türbesî, Hazîresî ve Culus yolu. Kartpostal. Eyüp Beld Arşivinden

meşhur oyuncakçılara, testicilerine ve çini üreticilerine ham madde burarlardan sağlanması yanında odun depolarının artık ağaç parçalarından oyuncak üretimiyle insani duygulara hitap eden kullanıma kazandırılması esasında hiç göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir.

İstanbul'un ilk fetih mezarlığı olan Tokmak Tepe mezarlığı ve Ya Vedud Mevkii, İstanbul çiçekçilerinin senenin belli tarihlerinde kurduğu çiçek pazarlarına ev sahipliği yapmaktaydı. Bunun yanında uzun süre yaprak dökmeyen meşhur gülleri de burada yetiştirilmekteydi. Bu güllerin bir özelliği, güllerin yetiştiği bu toprakların altında yatan fetih şehitlerine hürmeten ve onları yad etmek üzere satın alınarak onların cennet kokusunu duyma geleneği bugün unutulmuş olsa da tarihin uzun bir sürecinde yaşatılmıştı.

Bugün Eyüp'e baktığımızda; İstanbul'un gündelik hayatıyla iç içe olan bu surdışı yerleşim bugünün İstanbul'unda bu bütününden koparılarak bir kenara bırakılmış gibidir. Üçüncü Haliç

köprüsünün inşasıyla başlayan bu bütünlükten koparılmaya sonucu devamında yeni inşa edilen yollar ve köprülerle Eyüp'ü bataklık haline sokmuş. Eyüp çevresi, birinci ve ikinci köprü bağlantı yollarıyla da transit geçiş güzergahı haline dönüştürülmüştür. Deniz yolunun yetersiz kullanımının bunda bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle bugün dahi bir çok kültürel faaliyetlerin yapılmasına rağmen yakın çevrenin dışında genel İstanbullunun aklına son gelen noktadır.

Bugün sadece dini ziyaretler olarak algılanan Eyüp; kutsiyetlikle avamlık arasında bir süreç yaşamaktadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma anlayışında bile Eyüp İlçesi tarihi yarımada ile bir düşünülmemektedir. Koruma kurulunda bile Beyoğlu ile birlikte değerlendirilecek şekilde teşkilatlandırılmıştır. Evet Eyüp'ün kültürel ve tarihi geleceği geçmişi kadar renkli ve zengin olamayacağı ve İstanbul tarihi yarımadasına gelecekte önemli kültürel bir etki sağlayamacağını buradan görmekteyiz.